בסיעתא דשמיא, תמוז תשע"א

תרשימים להבנת המהלך, המבנה והסדר בספר הכוזרי

הנושאים בתוכם את תמצית הספר

כבר לפני שנים אחדות בראשית עיסוקי בספר הכוזרי ניקרה בליבי שאלת המהלך והסדר שבספר. תוך כדי לימוד נוכחתי שכל נושא, שההעמקה בו משכה את ליבי, מבואר במספר מקומות בספר, ולא פעם מספר פעמים אפילו באותו המאמר[1], ודברי תורה ענ"ם במקום אחד ועשירים במקום אחר. השלב הבא היה שאלתי ותמהתי לעצמי מדוע הדברים כה פזורים? מדוע הם נראים כדוגמת המתגלגל מענ"ן לענ"ן בלא סדר עד כדי שניתן למצוא שממש אותן השאלות תוזרות על עצמן כמעט באותה הלשון או לפחות באותו הענ"ן שוב ושוב? מה פשר התזרה הזו? וכי נבצר מ"אבי המשוררים" להוציא יצירה מסודרת ומתוקנת מתחת ידיו?! אך אין לאמר שטיתה סתם מעין זו היא המכוונת מהמשורר, שכן ודאי אין זו כוונת הדברים ודי לנו בתוכניות הערוכות, שעל פיהן מסדר ריה"ל את דבריו, המוצגות בראש הספר, בסוף המאמרים שני, ושלישי ובראשית המאמר התמישי- שמדברות בעד עצמן ומעידות על המחשבה שהושקעה בסידור הדברים! אלא שצריך לומר שאע"פ שהדבר עלה במחיר הקושי הדורש להעמיק ולעמול יותר בכדי להתחקות אחר הסדר המכוון, התליט המחבר בכשרונו המופלא להנעים את הלימוד לקוראים ובמקום להרצות את התומר בצורה יבשה, גמר להעבירו כשיחה חוית, קולחת ומענ"נת שיש בה תועלת רבה לפרסום והבנת המסרים הארוגים בתוכה. אך לאור זאת אנו, הצמאים כ"כ לתורת ריה"ל, על כל פנים מתו"בים להעמיק ולעמוד על התהליך והסדר המכוון משום שיש בכך בכדי להאיר את מגמת הספר הכללית ומתוך כך לשפוך אור אף על תכני הפרטים.

כוונתנו בתרשימים אלו לנסות לחשוף את הסדר שעל פיו בנה ריה"ל את סיפרו ולערוך את הדברים בצורה שתתן לקורא פרספקטיבה רחבה בראותו את מקומו ומרכזיותו של כל נושא ביחס לכלל המאמר והספר ע"י בחינת גודלו, מספר הפעמים ומהן הסיבות שנזכר, ובכך אף יתבארו סיבות כפילות הענינים והתזרות הרבות, ההרחבות במקום אחד והקיצור באחר[2] ובזה בכלל תעלה רמת הבנת הספר. ככלל נראה, שהדברים יועילו לכל לומד כהכוונה במהלך לימודו וכיוצ"ש שבסיומו מאמר או יותר שימצא בהם תועלת רבה בסיכום וסידור.

דרכינו בכתיבת התרשימים היתה להגדיר כל ענ"ן וענ"ן הנזכרים בפסקה או פרוסים על כמה פסקאות, ולאחר מכן ניסינו למצוא את המכנה המשותף או את ההיגיון שיש ברצף הנושאים ועל פי זה הגדרנו את תתי הנושאים תחת כותרות הכוללות את כלל הענ"נם. ובדומה לכך עשינו בסיום כל מאמר ונתנו לו שם התורז את כלל תוכנו.

תודתי לרבות ותברי שבעזרתם למדנו ולימדנו את תכני הספר, וכן אודה לר' ניר טיבי שענוותו תרבני ובעידודו ולחצו העלתי את הדברים על הכתב. ולבסוף, לא אאריך, אך אומר תודה גדולה לאשתי היקרה שישלי ושלכם שלה הוא - תודה על התמיכה, העידוד ועל הכל!

לא אוכל להמנע מלהוסיף ולציין שאת כל כותרות הנושאים הגדרנו בדיקנות ובקפידה רבה והשתדלנו מאוד שלא לפרש ולתלות "כתיבא בדלא כתיבא" -זאת אומרת- השתדלותנו היתה תמיד להגדיר בדיוק את הכתוב בפנים (ותדיר אפילו השתמשנו לשם כך במטבעות הלשון שבפנים[3]) ולפרש את דברי המחבר אך ורק מתיבורו ולכן נמנענו מלתת פרושים משלנו שאינם מוכרחים מתוך הספר עצמו[4], ואנו תפילה שזכינו לכוון בדברינו והגדרותינו לכוונת רבינו[5] ויהיו הדברים לנחת רוח לו וליוצרנו. אמן.

---

[1] לדוגמא בולטת ניקח למשל את ענ"ן ההשתלשלות ההיסטורית של סגולת ישראל שמוזכר במפורש כבר במאמר הראשון שלוש פעמים (מז, צה, קג)!!! ויש לשים לב שזהו עדיין רק נושא ספציפי בענ"ן סגולת ישראל, אמנם כשניקח את הנושא על כל רותבו נמצא שהוא פזור לתלוטין במאמר זה ובשאר תלקי הספר והדבר אומר דרשני! היכן ומהו הסדר? וכי ריה"ל לא יכל לבאר את הענ"ן במרוכז במקום אחד ולתת בידינו תמונה שלמה?!

[2] לא קבלנו על עצמנו להשיב בפרטות לכל השאלות הללו במסגרת מאמר תמציתי זה, אך כוונתנו שיש בסדר בלבד בכדי להשיב לרובן ותן לחכם ויחכם עוד.

[3] כל הציטוטים, מספור סמני הסעיפים ומטבעות הלשון שהשתמשתי במהלך התרשימים הינם ע"פ הנוסח שבתרגום הרב שילת וברור שבמקומות שחשבתי שהדבר מהות השווה את הדברים לשאר התרגומים.

[4] ראה דוגמא לדבר- המנעותנו מלפרש טעם לסדר במאמר שני הערה 4, וזאת בשל סתימת המחבר מלפרש טעם בענ"ן.

[5] אשמח מאוד לשמוע ביקורת על דברי בכל ענ"ן בכדי לברר את הדברים לאשורם ומאוד אודה למי שיתקנני.

בסיעתא דשמיא **מאמר ראשון - אמונת ישראל**

בראשית ספרו (סעיף א) מספר ריה"ל שנשאל על תשובותיה של היהדות לטענות הפילוסופיה והדתות, ובסיפרו החליט להשיב עליהן ע"י תיאור חיפוש האמונה האמיתית והמעשה הרצוי בעיני האלוה של מלך כוזר שבא בעקבות חלומו החוזר ונשנה האומר לו שכונתו רצויה אך מעשהו לא. במהלך חיפושו, מתאר ריה"ל, התמודד עם הפילוסופיה והדתות ובתומו, בשומעו את תשובות היהדות, התגייר. הגיור המתואר מיד עם תום המאמר הראשון מעיד בבירור על תפקידו של המאמר בו מתבאר יתרון **אמונת ישראל ועיקריה** על שאר האמונות עד כדי חיוב קבלתה.בפועל מנהל בו ריה"ל את הדיון בשני מישורים **א.**בעצם לגיטימיות האמונות **ב.**בהשוואת הגמול שמציעות.

דיון א. (א)-(קג) יתרון אמונת ישראל על אמונות הפילוסופיה והדתות [ג חלקים: א1, א2, א3]

א1. (א)-(ד) אמונת הפילוסופיה וחסרונה

- **(א)** אמונת הפילוסוף - רוממות האלוה מרצון והשגחה בדת, החיוב הקדמון של העולם מהאלוה ושלמות האדם בנצחיות השכל

(ב)-(תחילת ד) דח"ית הפילוסוף - שכן לפיו האלוה נעלה מידיעת הפרטים ולכן אין מעשה מסוים רצוי בעוד שבחלומו של הכוזרי נאמר לו שיש, וכך גם חושבים כל העולם ובמבחן התוצאה נראה שהעולם צודקים ושכנראה ישנו סוד שהפילוסוף אינו מכיר[1].

א2. (ד)-(י) אמונת הדתות וחסרונן

- **(המשך ד)** אמונת הנצרות - אמונה בבורא משגיח, מנבא ומשרה שכינה ובכלל מסורות ישראל, ולאחר מכן בהתגשמותו, השילוש, עזיבת ה' את עמו לטובת מאמיני המשיח, ומצוותיהם המח"בות את העולם כולו, אינן אלא תוספת על תורת ישראל שאין לדחותה

(ה) דח"ית הנצרות - עצם האמונה שיש לאלוקים תורה בארץ וכ"ש התגשמותו ממש נוגדת את ההיגיון לחלוטין. אמנם אף המדע כשרואה לעיניו עובדות מנוגדות להיגיון הוא מקבלם בע"כ ומתאמץ ל"שבם בלב, אך לנצרות אין שום עובדה שתהווה לה בסיס.

- **(המשך ה)** אמונת האיסלם - אמונה בבורא אחד, קדמון, בלית' גשמי, במסורות בני ישראל המובאות בספרם שאין דח"ה להם ובאמיתות סיפרם המוכחת מתוכו, המח"בת במצוות נביאם - חותם ומבטל כל הנביאים - את העולם כולו.

(ו)-(י) דח"ית האיסלם - מנוגדת להיגיון ואין שום עובדה מספקת במציאות שתהווה לה בסיס

(ח) קריטריונים למופתים לאימות דת מנוגדת להיגיון (הטוענת שהאלוקות מתחברת לאדם), ואף לאחר הימצאם צריך ישוב בלב

(ט)-(י) המופתים הנ"ל נמצאים רק בישראל והם ראית כל הדתות שיש לאלוקים תורה בארץ

א3. (יא)-(קג) אמונת ישראל ותשובתה [א-תוכן, ב-מסקנות]

*א-תוכן [2 חלקים]: **(יא)-(צט)** מענה היהדות לחיפוש הכוזרי בהסברת יסודות אמונת ישראל - **צו ה' לסגולתו - וביסוסה המופתי** על ניסי גאולת מצרים*
(בהערה בסוף נסכם איך היסודות שהגדרנו בסעיפים להלן מהווים מענה ענייני לחיפוש הכוזרי)

1. **(יא)-(עט) הסברתם העקרונית של יסודות אמונת ישראל המהווים עיקר תוכנה ובסיסה המופתי**

ביסוס האמונה **(יא)-(כה)** ביסוס האמונה על ראית עובדות יציא"מ בעין והסברת העיקרון ע"י משל מלך הודו

סגולת ישראל **(כו)-(עז)** סגולת ישראל והוכחתה

(כו)-(תחילת מג) הגדרת סגולת ישראל

(המשך מג)-(סז) הוכחתה-ע"ן בהערה[2]

(סח)-(עז) ישוב על הלב[3] ענ"ן חיבור האלוקות באדם (בעם הסגולה[4])

מצוות התורה **(עח)-(עט)** המעשה הרצוי-הצו האלוקי והסברתו העקרונית ע"י משל הסכל באוצר התרופות

2. **(פ)-(צט) חזרה על היסודות הנ"ל בתיאור וסיפור מפורט (לאחר הבנת העיקרון)**

ביסוס האמונה **(פ)-(צא)** תיאור מופתי יצא"מ שלא ניתנים להכחשה (המאמתים את האמונה, הסגולה והתורה)

(פ)-(פו) מופתי תהליך יציא"מ וארבעים שנות המדבר

(פז)-(צא) נבואה לכולם 'פנים בפנים' במעמד הר סיני (-ביסוס הנבואה)

(פח-צא) הרחקת ההגשמה

סגולת ישראל **(צב)-(צו)** תיאור הימשכות הסגולה מאדם הראשון

מצוות התורה **(צו)-(צט)** עבודת ה' על פי צו ה' בלבד (בסעיף צז מבואר ענ"ן חטא העגל בהקשר זה)

*ב-מסקנות: **(ק)-(קג)** מסקנות, חזרה ואימות עיקרי טענות ישראל לעומת גולתנו. **עיין בהערה**[5]*

דיון ב. (סוף קג)-(קיז) יתרון הגמול בישראל על גמול הדתות והפילוסופים

(קד) טענה שהגמול של זולתנו עשיר משלנו

(קה)-(קיז) תשובה לטענה-ג' חלקים:**(קה)-(קט)** בישראל הגמול מוכח בהיותו כבר בעוה"ז ושל זולתנו אינו מוכח (וההסברה במשל מלך הודו[6])

(קט)-(אמצע קטו) בישראל הגמול מוצדק ושל זולתנו נוגד את ההיגיון (ושפלותנו בגלות המוסברת בענ"ן)

(אמצע קטו)-(קיז) הגמול בישראל עשיר כשלהם שגמול זולתנו העתקה

---

[1] דח"ית הפילוסוף אינה נשלמת עד שיתגלה הסוד שהוא אינו מכיר-סוד תהליך ההתגלות האלוקית בניסי יציא"מ שמח"ב ומוכיח את האמונה והמעשה הרצוי של תורת ישראל.

[2] המתבונן בסעיפים אלו ברצף יראה שהם חטיבה אחת (המתומצתת בסעיף מג, מתפרטת עד סז ומסתכמת במפורש בסעיף סח) שכל מגמתה היא **הוכחת הסגולה.** זאת ע"י משה שגלה לעולם את קורותיו-סיפור בריאת העולם והאדם, התיחסות העמים, התפלגות הלשונות וכדו'-בתיאור רציני מוכח ומדויק [תיאורו הוכח ע"י דיוקו במנ"ן שנות העולם העובר במסורת והמוסכם בהמונים (מד-מח, ס-סז) וכן ע"י הבחינות שעבר אצל חכמי ישראל והמצרים וקבלתם את דבריו-עובדות שלא מאפשרות שקר בדבריו (מט-נב) וכן עובדות בסיסם המשותף של הלשונות והאחידות העולמית בספירה העשרונית וספירת ימי השבוע (נג-נט) מעידות על דברי משה בדבר מקור אנושות יחיד-אדם הראשון- שממנו התחיל הכל], ובכלל דבריו (מז-מט) תאור מציאות הסגולה הקשורה בענ"ן האלוקי והשתלשלותה מאדם דרך יחידים עד הופעת עמ"י, ובצרוף לעובדה - שבמהלך ניסי יציא"מ בהנהגת משה הושגחו כלל ישראל בצורה על טבעית ובשיאה התעלו כולם לדרגת הנבואה, - אומת לחלוטין ענ"ן הסגולה (מג-"על ידו נראתה לקהל התחברות האלוהות בהם...").

[3] סעיפים אלו מהווים תשובה לבעיה שעורר הכוזרי בסעיף ח ביחס לדתות בכלל שקשה ל"שבם על הלב. וראה גם מה שהבאתי בסעיף ה בדרכו של המדע בענ"ן.

[4] הכנסתי סעיפים אלו תחת הכותרת של "סגולת ישראל" בשל עיתו"ם -שבאו מיד אחר הוכחתה של סגולת ישראל, ומפני הצורך ל"שבה בלב. אולם בודאי שהמסר שלהם כללי יותר ויש בהם בעצם תשובה לקושי לקבל דת בכלל שהיא נוגדת את ההיגיון הפילוסופי הפשוט ומטרתם אינה רק ל"שב בלב את רעיון הסגולה (וראה בהערות 3 ו-5).

[5] שלושת היסודות שמדגיש ריה"ל מהווים תורף תשובתה של היהדות לחיפוש של הכוזרי: **א)** חיובה של האמונה על בסיס מופתי יציא"מ מח"ב על אף ניגודה להיגיון הפילוסופי (יא-כה, פ-צא). אומנם באמת היא אינה סותרת את השכל- משום שניתן ל"שב בלב שהענ"ן האלוקי מתחבר עם האדם (סח-עז) ומשום שפשוט שאינה מגשימה את האלוקות חלילה (פח-צא), ולענ"נים מסוימים, כשאלת בריאת העולם או היותו קדמון למשל שאין מופת שכלי בשאלה זו, יש לסמוך עליה יותר מהפילוסופיה בשל מסורתה הנמשכת מאדם הראשון (סב-סז). זאת כנגד לפילוסופיה, כמו גם בניגוד לדתות האחרות המנוגדות להיגיון בלא בסיס עובדתי (ה-י). **ב)** העובדה שהתורה פונה לישראל בלבד בשל היותם עם הסגולה פותרת את הקושי המתעורר מטענת שאר הדתות (בעיקר האיסלם) שאלוקים מח"ב את העולם כולו בדתם וזאת ע"י תורה הכתובה בשפה המובנת רק למיעוט (ק-קג). **ב)** הצו האלוקי המדויק שתורתנו מציעה (עט, צח-צט) -מהוה מענה מושלם ל'מעשה הרצוי' שחיפש מלך כוזר. בניגוד לפילוסוף ששלל מעשה מסוים (א-ד).

[6] השווה לדרך ההסברה של סעיפים (יא-כה, עט) וכן לסעיפים (ט-יד) במאמר שני בהם מוצע 'משל הכרם' להסברת ענ"ן א"י, ונראה שבכל דבר חדש שקשה לקבלו מובא משל.

מאמר שני - השראת השכינה

אחר התבוננות נ"ת לראות בבירור את הסדר והמבנה שארג ר"ה"ל גם במאמר זה ש**מגמתו כולו לבאר את ענ"ן השראת השכינה בעולם ותנאיה**[1] בס"ע **(א)** מתואר גיור הכוזרי שבא בעקבות הבירור הנ"ל, ומסופר שכשלמד תורה החל לשאול **'שאלות עבריות'**[2]. צ"ל שמגמתו העיקרית בשאלות אלו היא הבנת ענ"ן השראת השכינה המתוארת בתורה ע"י הנבואה בשפה העברית ולאו דווקא להבנת השפה עצמה ומעלותיה בלבד שזו אינה אלא מטרה משנית של הכוזרי בשאלות אלו. צ"ל כן משום שכך מתבאר מה"מכנה המשותף" (-ענ"ן השכינה) של השאלות ששאל הכוזרי **בפועל** במהלך המאמר שהיו בנושאים שונים - הבנת תארי ה' והשכינה (ב-ז), ענ"נם של א"י-ארץ הנבואה והשכינה (ח-כד), שכינה בישראל ע"י עבודת הקורבנות במשכן (כה-כח), עמ"י בגלות (כט-מד), מצוות התורה המשרות שכינה (מה-נו), ובטו"ה של השכינה במציאות (נז-סו) - ורק בסוף המאמר (סו- פא) מתבאר ענ"ן השפה העברית עצמה ומעלתה ועקרונותיה בפועל ממש.

א"כ **נושא המאמר הוא השראת השכינה בעולם** (ובלשון ריה"ל סעיף מד "חיבור העניין האלוקי בעולם")

נראה כעת שהעניין מתבאר ב-3 חלקים: 1. מבוא להבנת תארי השכינה, 2. תנאי השכינה, 3. ביטוייה במציאות

1. תשתי השכינה (ב)-(ז[3]) מבוא להבנת תארי השכינה ומהותה

(ב)-(ד) הסברה עקרונית לתארי ה' בכלל המרתיקה את ההגשמה

(אמצע ד)-(ז) הסברה עקרונית של תארי הופעת השכינה המרתיקה את ההגשמה

(ה)-(ו) הבנת שאלת יתוס רצון לה' בהמשך להסברה הנ"ל

2. תנשיה (ח)-(נו) התנאים – ה'אקלים הרוחני' שבו שורה שכינה בעולם (עם ישראל בארץ ישראל המקיים תורת ישראל)

(ח)-(כז) ארץ ישראל[4]

(ח)-(טו) הסברת ענ"נה של א"י

(טו)-(כב) עוד ממעלותיה[5]

(כג)-(כד) ה"שום בפועל-תוכחת על תטא ההשארות בגלות כבבית שנ' (ותשובתה-העל"ה לארץ שבתת"מ הספר)

(כה)-(מז) עם ישראל

(כה)-(כת) שכינה גלויה בישראל במשכן[6]

(כט)-(לד) שכינה נסתרת בישראל בגלות

(לה)-(מד) יחס ישראל והעמים כ'לב באברים'

(מה)-(נו) תורת ישראל-עבודת ה' ע"פ צו ה' במדויק (סוף נ)-(אמצע נו) מאמר מוסגר "ישראל אשר בך אתפאר"[7]

3. ביטוייה במציאות (נז)-(פא) ביטויים במציאות בזמן של השראת שכינה בישראל או בזמן סילוקה

(נז)-(סב) ההשגחה בזמן השכינה (בס"פים נח-סב מבואר ענ"ן הצרעת שהובא בהקשר זה)

(סג)-(סו) תוכחות ישראל בזמן השכינה

(סוף סו)-(פא[8]) מעלת הלשון העברית[9] (אחת מאותן התוכחות)

---

[1] יש לע"ן בתפקידו של מאמר זה ומה מקומו בכלל הספר שלכאורה תורג ממגמתו המקורית שהציב בפנ"ו ר"ה"ל - להשיב לתולקים – וכפי שהצהירה בפת"ת הספר ותתמה, כידוע, בשמו של הספר-"המענה והראיה לדת המושפלת" (שזהו כנראה השם המקורי, לעומת השם "ספר הכוזרי" שנ"ת לספר כנראה ע"י הרי"ת) וא"כ מה' תרומתו לטובת המגמה שהרי כבר בפת"ת המאמר הכוזרי מת"ר ומתח"ל ללמוד תורה וכמעט שאינו מוצאים עוד דברי פולמוס עד שהיה נראה שהמאמר מעי"ד על תמורה במגמת הספר שאינה רק להשיב לתולקים אלא אולי סתם לבאר את יסודות הדת על עיקריה וענפיה! אמנם הויכוחים הגדולים העומדים עוד בפנ"נו עם הקראים והפילוסופים במאמרים שלישי, רביעי וחמישי לתלוטין עולים בקנה אחד עם המגמה המקורית, ומדוע א"כ נאמר ששונתה? ואם לא כן מדוע להאריך במקום שצריך לקצר?! אמנם התשובה פשוטה היא ואין כאן כל תמורה במגמה אלא שבאמת התשובה המרכזית, האמיתית והטובה ביותר לכל פוצי הפה על אומתנו הינה ההבנה מהו ערכה של האומה הישראלית שא-ל מ' בקרבה ואין ערוך לה כלל בין האומות ובכל הבריאה כולה, ובתשובה זו, כחלק ממגמת הספר, עוסק מאמר זה בהסברתו את תפקידו וגודל ערכו ומעלתו של עמ"י וארצו ואיך צריך הוא להראות בתיקונו במצבו האידיאלי, כבשנים קדמוניות, ועל ידו יבוך הענ"ן האלוקי בעולם.

[2] כך תרגמו אבן תיבון, הרב שילת ודומה ברב קאפח - "וכאשר למד המלך תורה... התל שואל אותו שאלות עבריות" ופרשת' על פי רבות' שאין הכוונה ששאלו על העברית כשפה בלבד אלא להבנת שפת התורה המשמשת כלי הביטוי של הנבואה מתוך מגמה להבין את מהותה של הנבואה. הבנת מהות הנבואה דורשת להבין בעצם את הקשר של ישראל לקב"ה, דיבורו אליו והשראת שכינתו בתוכנו וזהו תוכן המאמר כולו. ולא כמו ההבנה הפשוטה העולה מתרגום אבן שמואל יחלשון העברית' שהשאלה היא על השפה בלבד. (אומנם גם על פי תרגומו אפשר להסביר כנ"ל).

[3] תילתי ע"פ נוסח המקור הערבי ותרגום אבן תיבון והרב שילת שסעי' ח כולו שייך לענ"ן הבא, ולא כמו שהתכו אבן שמואל והרב קאפח מסברא תצ' סעי' ז וצרפוהו לסעי' ח.

[4] יש לע"ן במגמתו של ר"ה"ל שהקדים ענ"ן א"י לפני העם והתורה. אמנם המע"ן יראה שבעצם ענ"ן א"י הוא המאותר מכולם שהרי נושאים אלו כבר הוסברו מבחינה עקרונית (ע"י הקדמות ומשלים וכדו' שעזרו ל"שבם בלב) עוד לפני במאמר ראשון והם רק מורחבים במאמר זה מזוויות שונות ומכיוון שענ"ן ארץ ישראל טרם הוסבר מבחינה עקרונית הוצרך ר"ה"ל להסבירו כעת (ע"י משל הכרם). אך עדי"ז יש מקום להתבונן בדבר משום שסוף סוף במאמר זה א"י בודא' הוקדמה במכוון שהרי ר"ה"ל יכול היה לאחרה יותר והקדימה. (וכן הוא הסדר גם בס"ע יא במאמר ראשון ע"י) להבנת הענ"ן נוסף בפשטות שזהו הרי סדר של הופעת הענ"נים בתורה עצמה ויש להעמיק בדבר.

[5] בתוך הסברת מעלותיה של ארץ ישראל מובאים כינויים שונים של הארץ כ-"נחלת ה'", "הר קדשו", "הדום רגליו", "שער השמים" ואחרים, ביטויים אלו יכולים להתפרש היטב ולהתקבל לאור ההבנה של מושג הנבואה והשכינה שהוסברו למעלה. וע"ן עוד בסוף ההערה הבאה.

[6] בס"פים (כה-כת) מתבארת ענ"נה של עבודת המשכן והקרבנות שאין ה' צריך להם אלא הם סדר שבו שורה השכינה. אע"כ סעי'ם אלו צריכים להכלל תחת הכותרת "עם ישראל" ולא 'עבודת הקורבנות' בלבד, משום שמכל תיאור המשכן וכליו ועבודתו עולה שהוא ה"גוף" של עם 'ישראל ויראשם' ו"ליבם", וכמו כן מתבטא ר"ה"ל שזהו הסדר של העם-"כך נסדרה **האומה התי' האלוקית**" ומשמעות הדברים היא שעבודת הקורבנות המתוארת כאן אינה רק עבודת ה' אלא סדר שבו שורה שכינה גלויה **בישראל כלאום במקומם הגיאוגרפי**-במקדש הממלכתי שלהם ולכן סעי'ם אלו נכנסים תחת הכותרת "עם 'ישראל". הענ"ן בולט יותר ע"י ההשוואה והניגוד שבין הסעי'ם הבאים (כט-לד) העוסקים בעם 'ישראל ממש שבהם מתבאר מצבם של 'ישראל בגלות לבין סעי'ם אלו (כה-כת) העוסקים גם הם בעם 'ישראל רק שכאן מתואר מצב העם בזמן השכינה.

נקודה נוספת שתשוב לצי"ן שסעי'ם אלו הם נדבך נוסף המשלים את המבוא וההסברה בנושא התארים (ב-ז) רק שלטובת הנותות העדפת' לצי"ן זאת בהערה ולהציג ולא לסמנם בתרשים למעלה כהמשך מבוא התארים, משום שע"י כך 'יודגש המהלך העיקרי' של המאמר ומרכזיותו.

[7] גם הסברת תארי ה' המוזכרים בסעי'ם אלו וארי'כות ההסברה של "'ישראל אשר בך אתפאר" כאן לכאורה מהווים נדבך נוסף בהבנת תארי ה' והכינויים שמוסברים ב"מבוא" בסעי'ם ב-ז. וע"ן בהערה 5 ובסוף הערה 6.

[8] בס"ע פא מציג ר"ה"ל את תוכנית המשך הספר כבקשה בפי הכוזרי לתאור עובד ה' אצלנו ומענה לקראים, ביאור עיקרים באמונות והסבר בתוכמות'נו הקדומות, אך דברים אלו צריכים עיון שכן בפועל תורג ר"ה"ל מתוכנ'תו זו ומבאר את התוכמות כבר במאמר הרביעי לעומת העיקרים באמונות שמתבארים רק בתמישי ומתמ"ה א"כ מדוע לא ערך ר"ה"ל כאן את התוכנית כפי שמופיעים הדברים בספר! ולענ"ד נראה שבכוונה שם ר"ה"ל את הדברים כך בפי הכוזרי משום שמפורסמת היתה אז פריצותם של הקראים (ראה בס"פים כב, לו-לז, מת-מט) וכמו כן מפורסם היה עיסוקם בענ"נ עיקרי האמונות (הוזכר במאמר ה, א-ב ו-טו) ולכן עם הבקשה להשיב על הקראים כרוכה אף ההסברה בענ"ן האמונות בסמיכות וכמו גם 'תאר עובד אלוקים' שאינו פרוש כקראים שמופיע בסמוך לדמ"תם בשל הזהות האחת של נושא' דעות אלו, ועם כל זה את הדברים בפועל ערך ר"ה"ל בסדר שונה ומקדים את ההסברה הלכתית'לאית של הנבואה ותוכמות'נו הקדומות שעל ידם מבאר ר"ה"ל את מעלתנו הטבעית לפני הסברתו את עיקרי האמונה בדרך ה"מדברים" שעסקו בהם הקראים שאין בדברים אלו אלא ד'עבד בנתינת "מה שתשיב את אפיקורוס" (ה, טז).

[9] הסברת מעלת השפה העברית מובאת כאן בתור אחת מאותן התוכמות שהיו לישראל בזמן השכינה ושנעלמו עם הסתלקותה, כמו שהבאת' למעלה, אך נראה שזהו לא ההקשר היחיד של נושא זה, הקשר נוסף לתיתום בהסברת השפה הוא "סגירת המעגל" והשלמת התשובה ל**'שאלות העבריות'** שהחל הכוזרי לשאול בפת"ת המאמר וכמו שהבאת' שם.

בס"ד א' דשמ"א

מאמר שלישי - עבודת ה'

בשלה"מ המאמר השנ' (סע"ס פא) שם ר"ה"ל בפי' של הכוזרי בקשה לתאר את דרכו של עובד אלוקים מישראל ולאחר מכן לשמוע את טענותינו על הקראים. בתשובה לבקשות אלו שנידון במאמר זה, העוסק בחלקו הראשון בתואר עובד אלוקים (א-כב) ובחלקו השנ' בטענותינו על הקראים (כב-עד), ר"ה"ל משלים את אחת המגמות שהציג בפניו בפתח דבריו (מאמר ראשון, א) להשיב מה ע"ש בידו על הקראים[1]. השאלה המתבקשת ע"ש לשאול כעת היא מדוע נכנס כאן גם "תואר עובד ה'" ומהו המכנה המשותף לשנ' הנושאים הללו שבעקבותיו התליט ר"ה"ל וכללם יחד במאמר אחד? והנראה בפשטות שהנושאים הללו אכן קשורים בענ"ן אחד וי"ש נושא למאמר המכיל את שניהם והוא **ענ"נה של עבודת ה' האמיתית הרצויה** שמתוארת ב'תואר עובד אלוקים' ומתבררת לאמיתה מתוך הויכות עם הקראים. וצריך להוסיף ולומר עוד שאף תאר עובד ה' כנגד הקראים נאמר וכפי שנודע שהקראים בזמנם היו פרושים ומשתדלים בעבודה ביותר (ראה סע"פים כב, לו-לז, מת-מט) וכתלק מהויכות ע"מם כלל והקדים ר"ה"ל את 'תאר עובד האלוקים אצלנו שאיננו פורש מהעולם הזה' והציג בפנינו את עבודת ה' הרצויה.

חלק א. (א)-(כב) תואר עובד אלוקים (תשובה הקבוצה הרצויה בפועל - שלימות המעשה והכוונה[2])

א1. (א)-(כא) עבודת החסיד בזמן הזה[3]

כלל הקבוצה **(א)-(ה)** עבודת ה' אינה בפרישות אלא שלמותה היא ע"י שימוש בעוה"ז (הדברים אמורים כנגד הקראים וכנ"ל בפתיחה)
(א) אלו אנשים ראויים לפרישות
(ג)-(תחילת ה) תיאור ניתוב הכוחות של החסיד בימינו
(סוף ה) זמני האיכות שמרוממים את עבודת החסיד

המעשה הרצוי **(ו)-(תחילת יא)** המצוות האלוקיות המעשיות
(ו)-(ז) כל המצוות ניתנות מה' – האלוקות, ואף בשכליות השיעור ניתן מה'
(ח)-(י) תוסר היכולת לתקות את מצוות אומתנו
(תחילת יא) זהירות החסיד במצוות המעשיות

הכוונה הרצויה **(המשך יא)-(כא)** המצוות הנפשיות
(המשך יא) מצוות האמונה בה' ובשכר ועונש, תודעת הנוכחות האלוקית של החסיד וענ"נים הקשורים בהשגתה
(עוד בהמשך) האיזון המידותי המושלם הצומח מקיום המצוות בשיעור התורתי
(סוף יא)-(יב) צידוק הדין והערבות של האופטימיות הזו
(יב)-(כא) ענ"ן הכוונה בברכות ובתפילה
(יב)-(תחילת יז) כוונה בברכות והערבות שהם מוסיפות
(המשך יז)-(כא) ביאור ענ"ן התפילה ותוכנה
(יז, יט מהאמצע) ביאור ענ"ן ברכות ק"ש ותפילת שמונה עשרה
(סוף יז)-(אמצע יט) ענ"ן תפילת הציבור - בציבור, והנוסח בלשון רבים
(כ)-(כא) האזכור המועט של העוה"ב בתפילה

א2. (סוף כא)-(כב) עבודת החסיד בזמן השכינה

חלק ב. (כב)-(עד) טענותינו על הקראים (הקבוצה הרצויה השוברת במסורת משלת ה' - ענ"נה של תורה שבע"פ)

ב1. (כב)-(מג) מענה עקרוני כללי לקראים

חיוב תושב"ע **(כב)-(לת)** חיובה של מסורת התושב"ע בניקוד ופירוש התורה לעומת ההבנה בסברא וההשתדלות בה של הקראים
(כב) טענות שהקראים משתדלים בעבודה יותר ושההבנות שלהם תואמות יותר לפשט התורה
(כג)-(לת) תשובה עקרונית יסודית של ר"ה"ל לטענות אלו (התשובה מוסברת בהערה 4)
(כג-לה,לת) התיוב להעברת מסורת ניקוד ופירוש לתורה והשענות הקראים על המסורת בעל כרחם
(לו)-(לז) הסיבה שהקראים משתדלים בעבודה יותר (הסיבה מובאת בקצרה בהערה 4 כנ"ל)

יסודות תושב"ע **(לט)-(מא)** מקורות תורת ה' מ"דרך הנבואה" בלבד (ע"פ הלשון בסוף נג) - הלכה למשה מסיני, ומ"המקום אשר יבחר ה' "
(מב)-(מג) מסקנה שההסברה שניתנה עד כאן מהווה תשובה עקרונית לכלל טענות הקראים[5]

ב2. (מד)-(נב) מענה פרטני לנקודות המחלוקת עם הקראים

(סוף מא, מד)-(מט) הסברה פרטנית ל:"ממתרת השבת" (סוף מא), "עין תחת עין" (מו-מז) וענ"ן הטומאה בזה"ז (מת-מט)
(המשך מט)-(נב) ההבדל התהומי בין ס"גות והרחקות רות ההלכה של תז"ל לבין הרחקות הקראים[6] (ובהקשר זה מבואר ענ"ן העירוב)

ב3. (נב)-(עד) חיזוק מסורת התושב"ע באופן כללי ע"י תאור העברתה ומענה לקשיים עליה

(סוף נב)-(נג) הסבר עקרוני לצורת העשיה של מצוות התורה (שהובא בכדי להצדיק את אופן עשי"ת העירוב שתקנו תז"ל)
(נד)-(סג) שכחת התורה בבית שנ' הי"תה שכחת המון עמי הארץ בלבד ואינה הפסק במסורת תלילה
(סד)-(סז) תיאור גדלותם של מוסרי התורה ואיך שהעבירוה בפועל
(סת)-(עג) ביאור ענ"ן דרשות תז"ל, ההגדות ומשלי הנבואה שנראים קשים
(עד) קבלת הכוזרי, והקדמה למאמר הבא (כפי שאביא בתחילת המאמר הבא)

---

[1] בכדי להבין מדוע המתין ר"ה"ל עד עתה ולא השיב לקראים, כמצופה, מיד לאחר מאמר ראשון בו השיב לפילוסופיה והדתות, ע"ין בהערה 1 במאמר שנ' שבה בארנו שאף מאמר שנ' כולו מופיע כמענה לקובלים מבחוץ ורק עתה נפנה ר"ה"ל למשיבים מבפנים. (ולתוספת באור בענ"ן מקום המאמר ומדוע הוקדם למאמרים שאחריו ראה בסיכום).

[2] מענ"ן מאד לשים לב עד כמה שלמות המעשה (-בד"קנות ע"פ ה') ושלמות הכוונה תופסים מקום מרכזי בספר, שכן בהם פותח ר"ה"ל את דבריו - בכך ש"ש כוונה ומעשה רצו"ם בע"נ האלוה, ובהם הוא תותם את סיפרו - בצורך בשלמות המעשה יחד עם שלמות הכוונה המת"בים לעלות לארץ בפועל. וכך מאדיר ר"ה"ל עצמו במפורש (בסע"ס כג) שהמעשה והכוונה בשלמותם הינם "שנ' עמודי התורה" שע"י שורה השכינה. ולכן השתמשתי בתרשים בביטויים אלו. וראה עוד שהערנו בענ"ן בתחימת הספר.

[3] בתרשים למעלה ניסית לציר את **הסדר הענ"נ** של הנושאים שארוג בתוך השיחה המתגלגלת ולהפנות את תשומת הלב איך שבתחילה ניתן כלל גדול בעבודה ולאחר מכן הוסבר ענ"ן המעשה ולבסוף ענ"נ המחשבה והכוונה כנ"ל בהערה הקודמת. אולם ראיתי לנכון להביא כאן בקצרה גם הסבר **לרצף התגלגלות הנושאים** בתוך השית הספונטני שבמאמר **כמו שהוא** (אע"פ ש"ש בזה מן התזרה): המאמר פותח בהסברה שעבודת ה' אינה פרישות (א-ה) ובתיאור העבודה שאינה בפרישות עם זמני האיכות שלה (סוף ה). לאחר מכן ממשיך הדיון על המעשים שהעבודה דורשת - שהם המצוות האלוקיות הניתנות מה' והשכליות המשוערות מפיו (ו-ז) ששום אומה לא מסוגלת לתקותם (ח-י) ועל הזהירות שצריכה להיות בעשיתם כולם (תחילת יא) מתוך מודעות לנוכחות האלוקית וכן קיום כל המצוות הנפשיות של האמונה וכדו' (יא בהמשך). כאן מורתב הדיבור בענ"ן ההשגתה והמצוות הקשורות בה - "התכבדו מכובדים", תפילין, ציצית והברכות השונות (עוד קצת בהמשך יא) ואח"כ שוב, כהמשך לעבודת הכוונה -המצוות הנפשיות- של החסיד, מודגש השיעור וההדרכה האלוקית הנותנת את פרותיה גם בענ"נ המידות ומצמיחה בנפש איזון מושלם (שם, קצת אחר), ומתוך המבט הרואה בנוכחות ה' והשגתו מבואר ענ"ן צידוק הדין והמבט האופטימי שמקנה ערבות אפילו במצבים קשים (סוף יא-יב). מערבות זו אנו מתגלגלים לערבות העולה מהכוונה בברכות (יג-תחילת יז) ומתוך כך אנו מגיעים לביאור הכוונה בברכות ק"ש והתפילה וביאורים נוספים בענ"נה (המשך יז-כא) שזהו השלב האחרון בענ"נ.

[4] כתשובה לטענות אלו מקדים ר"ה"ל יסוד - קרבה לה' היא ע"י מצוותיו דווקא, וסברא והשתדלות אנושית אינן הקריטריון לקרבת ה' (סע"ס כג). בעקבות יסוד זה ניגש להראות שלא ניתן כלל לדעת את מצות ה' ללא מסורת ברורה מאיתו, משום שא"א אפילו לקרוא וכ"ש להבין את תורתו בלא מסורת הניקוד והפירוש שלה שהועברה בע"פ, וממילא גם הקראים מתויבים למסורת זו והם שעונים עליה על כרחם וא"כ אין להם לערער על הענף שהם עצמם יושבים עליו. עוד הוסיף שהתורה דורשת במפורש 'תורה אחת' ואם התורה ניתנת לשיקול הדעת יהיו התורות לכל אדם בכל יום (סע"ף לת). זהו תורף תשובתו להבנותיהם 'המכריעות' בתורה, ואת העובדה שהקראים משתדלים בעבודה יותר הסביר במשל אנשי העיר השאננים **מתוך בטחונם בחומתם הנצורה** (-המסורת) לעומת הולך המדבר (-הקראי) המוכן לקרב **מיראתו** (לו-לז), וממילא אין לתשוש אם מעובדה זו.

[5] ע"ין בהערה הקודמת המבארת בקצרה מדוע התושב"ע מתויבת וא"א בלעדיה, זאת בצירוף לאמינות נושאיה ומוסריה הגדולים והרבים ובצירוף לעובדה שה' נתן להם סמכות וצוה לשומע "אל השפט אשר יהיה בימים ההם" סותמת את פיות הקראים שבאו להכתיש את תקנות הסנהדרין ופירושיהם לתורה.

[6] הדיון הפרטני כאן (מת-מט) על הישמרות הקראים מהטומאות בזמן הזה **כמתויבות תורתית**, מוביל לבירור רחב בענ"ן ההוספות וההרחקות הראויות של רות ההלכה שהדריכו תז"ל שאין לקבלם כתורה אלא **כס"גות וכרות ההלכה**. ענ"ן זה הוא יסודי מאוד וריה"ל מדגישו כאן בתריפות שצריך להבין את גדרי ההלכה -דבר ה'- המדויקים ע"פ מסורת תז"ל ולאחר מכן, כדי שלא להישאר עם ההלכה היבשה בלבד, לנהוג על פי רות ההלכה בצורה לא מתיבת. ולא כקראים שכאמור התרחקו בזה"ז מהטומאות כגדר הלכת' מסברתם וכך טעו וסטו מדבר ה' גם בשאר הדינים שקבעו את גידרם מסברתם והגיעו לטעויות נוראות, משום שכאמור אין להתקדם אל ה' אלא במצוותיו **המסורות במדויק בתושב"ע**. ובהמשך לענ"ן מסביר כאן ר"ה"ל את אופי תקנת העירוב שמבטא את הצורך בס"גות ואת היותם במדרגת ס"ג ולא במדרגת תורה. ובכך מודגש הצורך בהבחנה בין המותר ובין הס"ג ובין האסור.

מאמר רביעי - הנבואה והחוכמות

כהקדמה גם למאמר זה הכנ"ס ר"ה"ל את הנושאים הנידונים במאמר בתוך דברי"ו של הכוזרי התותמים את המאמר הקודם (שלישי, עד) שה'נם, כמו שעולה מדברי הכוזרי שם, באור רחב בענ"ן שמות ה' ו"טעימה" מתוכמות 'ישראל הקדומות. אומנם דבר פלא הוא מדוע ר"ה"ל מרח"ב בענ"ן שמות ה' רק כעת ולא השלים את ביאורם בראש מאמר שני, גו התל בהסברם של השמות? ובנוסף לזאת 'יש להבין מהי הסיבה שהביאה אותו לסמוך נושאים אלו זה לזה. ע'ון במאמר מגלה שההרחבה בשמות ה' שבו אינה המשך למבואר במאמר שני אלא נושא העומד לעצמו. עיקר ההרחבה כאן היא במשמעות אותם השמות המיוחדים לנבואה (-שמות "הויה" ו"אדנות" שמושגים וש"כים רק בנבואה), ומתוכם מתבארת מהות הנבואה ו"יתודה ומעלתה לעומת הפילוסופיה ושאר התוכמות והדתות. 'וצא א"כ שכאן הנבואה היא הנושא הדומיננטי' וזאת בשונה ממאמר שני' בו הנושא הדומיננטי' בענ"ן השמות הוא הרחקת ההגשמה (-עקרונות איך תארי ה' אינם מת"בים הגשמה באלוקות). ואם ראש המאמר עוסק בנבואה נ'תן להבין גם את ההקשר לתוכמות 'ישראל המתוארות בהמשך המאמר, שר"ה"ל בונה כאן בעצם סדר הדרגתי בתוכמות מהעמוקה ביותר לפשוטה 'יותר -הנבואה בראש ולאחרי"ה שאר תוכמות 'ישראל ע"פ הסדר -תוכמת האלוקות והבריאה של ספר 'צירה, לאחר מכן תוכמת התכונה ולבסוף תוכמת הרפואה והביולוגי'ה. לאור דברי'נו עולה הגדרה לנושא המאמר והי'א **"תודי'ות אור הנבואה ותוכמות 'ישראל**[1].

שער הנבואה (א)-(כג) ביאור נרחב בשמות ה' המושגים בנבואה בלבד וייחודה לעומת הפילוסופיה והדתות [2 חלקים: 1. שמות הנבואה (א-ו) 2. ייחוד הנבואה (ז-כג)]

שמות הנבואה (א)-(אמצע ג) שם הויה לעומת שם אלוקים ודומיו[2]

(א) ביאור משמעות שם אלוקים (-מושל בדבר מה) ושם הויה (-שם פרטי)

(ב)-(ג) * שם פרטי לה' ש"ך רק הודות לנבואה ה"פוגעת" אותו, הפילוסופיה לעומתה 'כולה רק להוכי'ת את מצי'אותו
* ביאור שם "י-ה" כשם הויה וביאור שם "אהי'ה אשר אהי'ה" (-בדומה לשם הויה או - המצוי ש"מצא ל'ישראל תמי'ד)
* ביאור השמות 'אלוקי' האלוהים', 'אדוני' האדונים', 'א-ל' ויקדוש' (-שמות המוגדרים ב'יחס למצי'אות)

(המשך ג)-(ו) שם אדנות הפונה לצורות שבמחזות הנבואה, עניינן ונחיצותן

- הפני'ה להי' דרך הצורות שבמחזות הנבואה (בשם 'אדנות') ודמיותן

* שם אדנות- הסבר בשתי רמות[3] כי'צד אנו פונים לאלוה בשם שבמשמעותו 'יש פני'ה למקום מסוים:
א) הפני'ה באדנות להי' הי'א לדברים הנפעלים באופן 'שיר ממנו כאילו הוא שם אע"פ שאי'נו כן כמו שרומזים לשכל המופשט של אדם שהוא בראשו אע"פ שאי'נו במקום
ב) כמו שבכל דבר בעולם שאנו מש'יגים ע"י תוש'ינו אנו מש'יגים את מקרי'ו ולא את עצמותו ואעפ"כ רק ע"י מושג' התוש'ים אנו מבי'נים מהו העצם, כך גם הצורות הרותנ'יות הנראות לע'ין הנבואה, שאליהן פונה הנבי'א בשם 'אדנות', אי'נן מתארות את עצמות ה' אלא נפגש'ים עמו דרכן
* הסי'בה שדמויות העלי'ונים מתוארות בדמות אדם
* ביאור המושג "מלאכות ה'" (-שנ' סוג' המלאכים ש'ישנם; הנצח"ים והנבראים לשעה) והסברה שמושג זה נראה פעמים לע'ני עם הסגולה כולו, פעמים לנבי'א בלבד ופעמים שאי'נו מושג כלל בשל מדרגתו

- הצורך בהן

(ד)-(ו) אע"פ שהצורות מגשימות לכאורה, התש'יבה השכלית הטהורה לא מסוגלת להוות תתלי'ף למתזות הנבואה

ייחוד הנבואה (ז)-(יד) מיקומם של הפילוסופיה, החוזים בכוכבים והדתות ביחס לנבואה

(ז)-(ט) המקומות והתנאים הנדרשים לרא'יה הנבואית שנ'תנו בקבלה האמי'תית לעומת המקומות ע"פ השערות תוז' הכוכבים המוטעות

(י)-(יד) הדתות הודו עקרונ'ית בנבואה ושמקומה בא"י אך מעשיהם בפועל - ש'ינו' כיוון התפילה וביטול המצוות- סותרים את כל דבריהם ובכך כבר רתקו מהאמת מאוד (עוד 'יותר מירבעם ובעל' העגל שהודו בע'יקרים ונכשלו פתות בפרטים). הפילוסופיה לעומתם שכלל לא הכי'רה בנבואה מהאלוה וברצונו ובכך התרחקה עוד 'יותר מהם מפנ' ששללה בזה כל ערך לאמונות (מעבר לערך יד'יעת האמת) וכ"ש עבודת ה' ומעשים רצוי"ם, הי'נה לפחות נאמנת לתוכמתה האנושית ולא נוהגת במרמה כדתות. ובשל כך מגדי'ר ר"ה"ל שהדתות קרבו אך רחקו מאוד והפילוסופי'ה רחוקה מאוד אך לפחות 'ישרה 'יותר.

(טו)-(יט) תוספת ביאור ועומק בהבדל שבין הנבואה לפילוסופיה ע"י חיזוד המסקנות העולות ממשמעות השמות אלוקים והויה[4]

(טו)-(יז) הרחבה במשל השמש המבאר את שם 'אלוקים' כאור סתמי שאי'נו תודר לעומת שם הויה שהי'נו כאור התודר בעם הסגולה, שם שההיקש מעי'ד על מצי'אותו לעומת שם פרטי המושג בנבואה שאי'נה צריכה כלל ואף מזלזלת בהיקש שכלי, ואת ההשלכות העולות מהבדלים אלו לגבי הדביקות בעבודה, המי'דות והערכים המקבלים עוצמה ומשמעות מכות הנבואה לעומת הפילוסופיה

(י"ת)-(יט) שבי'רת המי'תוס התי'וב של הפילוסופים ע"י הצגת תורף דבריהם

(כ)-(כג) מעלת ישראל על אף דעי'כת אורם[5] בגלות וחטאיהם בעת מלכותם באחי'תם בע"ז לעומת אמונות הדתות והצלחתן

(כ)-(כא) הסברים לנראה למרא'ית ע'ין שדעך אורם של 'ישראל בגלות:

א) 'ישנה מעלה במצב השפלות שבו דווקא מתתבר הענ"ן האלוק' כשסובלים אותו לשם ה', ואכן כשננהג כן נגאל. ואף ב'נת"ם העובדה ש'ישראל שפלים וסובלים בשל דתם ואע"פ ש'ישנה אפשרות אנם ממי'רים אותה, מע'ידה שמעלת 'ישראל עודה עומדת

ב) במצב'נו בגלות 'ישנו לקבי"ה סוד ותוכמה שעל 'ידה אנו אמורים לתקן ולהשפי'ע על העולם כולו כבמשל הזרע באדמה

(סוף כא) מעלת אמונת מלכי 'ישראל עם את'זתם בע"ז על אמונת הדתות שאי'נה אלא מן השפה ולתוץ

שער החוכמות (כד)-(לא) חוכמות ישראל הקדומות [3 חלקים: ספר יצירה, חוכמת התכונה וחכמת הרפואה]

ספר יצירה **(כד)-(כז)** תוכמת המטפי'סיקה – אות'ות וספי'רות הי'צירה, הענ"ן האלוק' ושאר הממדים של ספר 'צירה[6]

(כח)-(לא) תוכמת הטבע העשי'רה הי'שראלי'ת הקדומה

התכונה **(כח)-(כט)** ת'יאור רשמים מתוכמת התכונה (-האסטרונומי'ה)

(ל)-(לא) סי'בת שכחת התוכמות - בשל הי'מצאותם אצל הי'חי'דים שאבדו תתי'לה ובשל תוסר השי'מוש בהן

הרפואה **(לא)** ת'יאור רשמים מתוכמת הרפואה והביולוגי'ה (-הנצפים מהלכות טריפות ונ'דות)

---

[1] תרומתו של מאמר זה בתוך המארג הכללי' של הספר, הנותן מענה ומא'יר את אמונת 'ישראל (כפי שמ"עד ר"ה"ל בפתת סי'פרו, וכפי שהע'ירונו במאמר שנ'), הי'נה הצעת קומת עומק תדשה (מצד אתר ולמעלה (במובן מסוים) מזו המוסברת במאמר שני - ענ"ן הנבואה לעומת ענ"ן השראת השכי'נה) בהבנת הנבואה המי"תדת את 'ישראל על פני העמים והדעות, ולאתר מכן ת'יאור תוכמות 'ישראל הנעזרות מכותה המי"תדות את אומתנו ואמונתנו. וזוהי התשובה שאין למעלה ממנה וכפי שהערנו בראש המאמר השני בהערה ע"ש.

[2] הסבר הסדר כאן בסע'יפים אלו, המהוים שלב ראשון במאמר, הי'נו בתתי'לה (סע'יף א) ביאור שם אלוקים לעומת שם ה' הפרטי ה"יתודי', מי'ד לאתר מכן (סע'יף ב), באה שאלה הדורשת הסבר משום שמם פרטי לאלוה הוא דבר שקשה לקבלו שהרי א"א כלל להבין את עצמות ה' אלא רק להוכי'ח את מצי'אותו של ה' הנבדל ע"י פעולותי'ו וא"כ לא ש"ך להגדי'ר שם שאין לו שום משמעות מובנת שתלמד על העצמות! ואז באה התשובה (בתתי'לת סע'יף ג) שאכן זהו שם מי'וחד וי'שנה משמעות עמוקה לשם זה-זהו שם המבטא במדויק את המהות הנקלטת בע'נ' רותו של הנבי'א בי'חס לעצמות ה' המדבר עמו, ומשום כך לא נ'תן להשי'ג את משמעותו של השם הזה אלא בנבואה, (וכמובנו של השם הזה מתפרשים מי'ד גם השמות "י-ה" ו"אהי'ה אשר אהי'ה" לפי פרושו הראשון). ואומנם בנ'יגוד לשם ה' מבאר ר"ה"ל מי'ד לאתר מכן (כמודה במקצת השאלה) ששאר השמות הרגי'לים המוזכרים בתורה כגון "אהי'ה אשר אהי'ה" לפי פרושו השנ', אלוק' האלוהים, אדוני האדונים, א-ל וקדוש, מוגדרים בי'חס למצי'אות ומלמדים ע'ליו רק מפעולותי'ו (עד כאן זהו השלב הראשון בסע'יף ג).

[3] ברמה **א)** הוסבר כי'צד הפני'ה ב'אדנות' אי'נה מת"בת הגשמה וממי'לא **אפשר** לפנות כך, לעומת זאת ברמה **ב)** מוסבר מדוע **אי אפשר אחרת** שכמבנה העולם הגשמ' בנו' גם העולם הרותנ' ואף הצורות הרותנ'יות שאי'נן העצמות, העצמות מושגת בשלמות דרכם בלבד.

[4] אף שנראה מהערת ר"ה"ל בסע'יף טו במבט ראשון שדבריו שבסע'יפים ז-י"ד אי'נם מן הענ"ן וכעת הוא שב לתארים, בעומק רואים שר"ה"ל רק מראה אי'ך תהום ההבדל שבין הנבואה והפילוסופי'ה המתואר בסע'יפים ז-י"ד בא ומשתמע מתוך משמעותם של השמות הנדונים עצמם - הויה ואלוקים.

[5] הכוונה לאור ה' התודר בהם הנזכר למעלה סע'יף טו. כן משמע מתשובת התבר וכך פי'רש גם הרב שי'לת בתרגומו בהערה.

[6] רק נסכם בכותרות את תמשת הנושאים המרכז"יים המתבארים בספר 'צירה: **א)** ספר סי'פור וספר **ב)** ל"ב נת'בות פלי'אה בע'ש"ן **ג)** הענ"ן האלוק' בע'ש"ן **ד)** מבנה ותאור הבריאה והויכות בענ"ן עם הפילוסופים **ה)** ההתגלות לאברהם אבי'נו וסוד עשר הספי'רות. (עפ"י תלוקת הפסקאות של א"ש נראה שפי'רש אתרת אך לשאר התרגומים נ'תן לתלק כדבר'נו).

בס"עתא דשמ"א

מאמר חמישי - הפילוסופיה ומקומה

במאמרים הקודמים התבארה אמיתותה ומעלתה של אמונת ישראל ע"י הראיה החושית והנבואית ותוארה כהויה אלוקית חדשה - צו אלוקי שניתן לעם אלוקי ובתנאים אלוקיים מופיע עליהם אור השכינה והם מושגחים מפגעי הטבע ובכך כבר נסתתמו כל טענות המשיבים מבחוץ ומבפנים (הדתות, הפילוסופים והקראים) שכלל אינם שייכים ולו שייכות מועטת בגודל הזה (ולגבי הקראים שבפנים ג"כ כבר נחשפה טעותם וזיופם) וכפי שבארנו בפתיחות המאמרים ובהערותינו שם. אך אמנם עבור דור ריה"ל, דור שהתפתה ודגל כ"כ בפילוסופיה על כל ענפיה וראה בדבריהם יתרון דיוק ואמת (עיין למשל סעיף יג), תשובות אלו עדיין לא יכלו לספק ולהניח את דעתם. בכדי לתת מענה שלם לדור זה ח"ב היה ריה"ל להתמודד עם טענות הפילוסופיה היוונית האריסטוטלית (אמצע ב-יד) ולהתייחס לדברי אנשי הדתות "המדברים" (טו-יט), לעמוד על טעויותיהם וזיופיהם ולהגדיר ולהעמיד את האלטרנטיבה האמיתית של אמונת ישראל ולזה נועד מאמר זה. אמנם דברינו אלו על הצורך הדיעבדי בהתמודדות עם דעות אותו דור נכונים באופן עקרוני רק לגבי חלקיו הראשונים של המאמר (עד סעיף יט) אולם סופו של המאמר, העוסק ב"טעמו ואמונתו" של החבר, אינו דיעבדי אלא כולו לכתחילה, כולו הינו "ממה שטובה החקירה עליו", ומכיוון שגם בחלקי המאמר הראשונים כשמתמודד בהם ריה"ל עם הפילוסופיה שואב הוא ממנה את תמציתה הטובה ומוצא את מקומה, בצדק קיבל המאמר את שמו **הפילוסופיה ומקומה** מפני שבעצם זהו תוכן כל המאמר למצוץ את דבשה של הפילוסופיה והחקירה השכלית בכלל ולהתנער מקלקוליהן.

את תוכנית המאמר מציג ריה"ל בראש המאמר (סעיף ב) לאחר שעומד על הצורך הדיעבדי בחקירה השכלית וטוען שאין לקפוץ מדרגות ולפיכך יש להקדים את למוד חוכמת הטבע (מיסוד הפילוסופים) לפני החוכמה האלוקית (הפילוסופיה של "המדברים"), וזהו סדר הדברים שמציג שיבאר במאמר: באור ההיולי, היסודות, הטבע, הנפש, השכל, ורק לאחר מכן החוכמה האלוקית, הראיות על השארות הנפש והעוה"ב אחריה ובסוף ענין הגזירה והבחירה. (בפועל ריה"ל חורג במקצת מהסדר שהצהיר ואעפ"כ לא משנה את הצהרתו הראשונה ועל כך עיין בהערה[1]) לאחר כל האמור באה חתימת הספר.

פתיחה (א)-(ב) הצורך בעיסוק בחוכמת בחקירה השכלית בעת שישנן שאלות, מקומה הדיעבדי של החקירה וסדר הלימוד הנדרש

הפילוסופיה (המשך ב)-(יד) חוכמת הטבע הפילוסופית והערותינו עליהם

(המשך ב)-(ד) הבנת מהות ההיולי והיסודות והשכל האלוהי הפועל

(ה)-(י) הצורך להודות בכוונת מכוון אלוהי הפועל בטבע בחוכמה שמוביל לטענת התורה שראיתה המוחלטת היא מופתי יציאת מצרים

(המשך י) באור מזמור "ברכי נפשי" (תהילים קד) תוך הקבלתו לתהליך הבריאה בבראשית במגמה להראות את התועלת והחוכמה שיש בכל להוציא מטעותו של אפיקורוס היוני שטען שהכל מקרה

(סוף י) הצורות-הנפשות של המחצבים, הצמחים, בעלי החיים, האדם והנבואה

(יא)-(יב) פירוט ענין הנפש והסברת הצורך להגדיר נפש וחילוקי נפשות שונות, פירוט כוחות הנפש החיונית בחי ובאדם, והבנת מהות הנפש המדברת ונצחיותה (-הוכחות על הישארותה ועל העולם הבא)

(יג)-(יד) הקשיים העצומים שבדברי הפילוסופים בענין ארבעת היסודות והשארות הנפש ולעומת זאת דעת התורה בבריאת העולם ומבנהו ובענין הגמול המסורה ע"י משה בראיה ובמסורת שמהווה כראיה, ובסוף סיכום יחסינו לפילוסופיה בתחומים השונים- ההיגיון, הטבע והמטאפיזיקה

המדברים (טו)-(תחילת יט) החוכמה האלוקית – הוכחת עיקרי האמונה על דרך ה"מדברים"-ומקומה

(טו)-(טז) האמונה הטבעית ומטרת העיסוק בחוכמה זו שאינו אלא בבחינת "מה שתשיב את אפיקורוס"

(יז)-(יח) הוכחות עיקרי החוכמה האלוקית בדרך המדברים: ביטול הקדמות וקיום החידוש, מציאות האל, קדמותו ונצחיותו, שאינו גוף, ידיעתו, חיותו, חוכמתו, יכולתו ורצונו

באמונתנו (יט)-(כ) עניין הגזירה והבחירה והנלווה לו עפ"י טעמנו ואמונתנו

(יט) בקשת הסברת אמונתו של ריה"ל עצמו והסבר בענין הגזרה והבחירה

(כ) הרחבה בתשובה: **בשלב ראשון** ריה"ל מסביר שלא ניתן כלל להכחיש את הבחירה החופשית שיש לאדם

לאחר מכן הוא טוען שאע"פ כן הכל בגזירת ה' אומנם לא שהכל בגזירה בכוונה ראשונה משום שזה שולל את הבחירה אלא ניתן לומר שבסופו של דבר ע"י השתלשלות הכל בגזירת ה' ואין הדבר שולל את הבחירה

אח"כ הוא מבהיר וממחיש את הענין ע"י חלוקת כל הפעולות לפי סוגי הסיבות שלהם (אלוקיות, טבעיות, מקריות, בחיריות)

ואז הוא מסכם את הגנויות העולות מהדעה השוללת את הבחירה (הכחשת הראיה, ביטול מעלת הנשמע על הממרה וכדו') ומתרץ את הגנויות העולות לכאורה מדעתנו בבחירה (הוצאת דברים מגזירת ה' ושלילת הידיעה חלילה)

לאחר כל האמור מסכם ריה"ל את הדעות המחייבות נקיטת יוזמה מהאדם ודוחה את טענות העצל (שכיוון שהכל ידוע העתיד גזור, ושאין צורך בציווי אם ידוע מראש אם ישמע או לא)

בסוף הסעיף מגדיר ריה"ל שש הקדמות שראוי לאדם לברר ולדעת בכדי לקיים בליבו את הדעה הנכונה בגזירה ובבחירה שתוביל אותו ליוזמה ואלו הן בתמצות: **א)** אלוה פועל חכם **ב)** הסיבות האמצעיות-הצורך בהכנה **ג)** הצורה מה' **ד)** דירוג הצורות עד מדרגה שראויה לתורה-לציווי **ה)** תועלת הציווי **ו)** הבחירה וגבולותיה

חתימת הספר

(כא) החקירה הטובה וזו הפסולה[2]

ריה"ל חותם בסעיף זה שבשלושה תחומים שראוי לחקור: **א)** בענין הגזירה והבחירה והנלווה לה כדלעיל **ב)** בדרכי הנהגת ה' עם ברואיו בשכר ועונש כפי האפשריות השונות **ג)** בענין האמונה ראוי להתבונן במופתים ובפלאי הטבע שלא ניתן ליחסם אלא לאלוקים ולהכיר בכך במציאותו, אך אין לחקור בשכלנו באמיתת עצמו יתברך לא רק מפני שא"א אלא גם צריך להכיר שהוא כ"כ גלוי לבעלי הראיה הנבואית שאין כלל צורך בראיה (וממילא אין להשגיח בחקירות הפילוסופים בענין)

העליה לארץ (כב)-(כח) העלייה לארץ בזמן הזה[3] ושלמות המעשה והכוונה[4]

(כב)-(כח) מענה לארבע טענות המקשות ומעכבות את העלייה לארץ: **א)** מהו היתרון בא"י **ב)** ישנו איסור להכנס לסכנות **ג)** מדוע לשאת בחובות נוספות **ד)** מדוע לא מספיקה הכוונה

תם ולא נשלם ותודה לבורא עולם!

---

[1] בפועל ריה"ל מאחר לדבר על החוכמה האלוקית לאחר הבאת הראיות להשארות הנפש והעה"ב ואעפ"כ אינו משנה את הצעת התוכנית שבפתיחת המאמר ונראה שכל זאת מסיבה פשוטה- מפני שברור שיש לבאר את הראיות להשארות הנפש מיד לאחר הבנת מהות השכל כיוון שהן נובעות מהבנה זו באופן ישיר שהרי מהותה של הנפש המדברת הוא השכל הנקנה, אך מ"מ לעומד מבחוץ, שטרם השכיל מהות הנפש מהי, נתפס ששאלת השארות הנפש והעוה"ב זו שאלה דתית-מיסטית בלבד ולכן עבורו ושכמותו מעדיף ריה"ל להציג שיבארה לבסוף בתום הבנת החוכמה באלוקית אע"פ שבפועל הוא יבארה כבר באחרית חוכמת הטבע בבארו את מהות השכל.

[2] מדהים לשים לב שהספר נחתם באותן הנקי היסודיות שבהן פתח (והשלם בהערה4)!-תמצית סעיף זה הוא הדרכה לאמונה בדרך הראיה הטבעית והנבואית ולאחריה המסורת שאף היא כראיה והנה הם הם הדברים ממש שמבאר החבר בראשית דבריו במאמר ראשון! אין ספק שחשיבות עליונה ניתנת לדברים כשנאמרים תחילה וסוף.

[3] יש לשים לב בפשט הדברים שכעת בעלייתו לארץ משלם החבר בעצם את חובו על תוכחת הכוזרי שהוכיחו על השארותנו בגלות במאמר שני (כג-כד, ע"ש) אמנם מתחת לפני הדברים כתוב כאן הרבה יותר. את חתימת הספר, כמו גם את כולו, כותב ריה"ל בספרד בשנותיו האחרונות זמן קצר קודם עלייתו לארץ ואין ספק שדבריו כאן משקפים את הקשיים והלבטים שעמדו בפניו ובפני שכמותו בדבר העלייה לארץ ואינם אלא צוואה שמשאיר אחריו ריה"ל לכל אחיו נדחי ישראל הפזורים בגולה ללכת בדרכו זו לעלות ארצה ולחונן את עפרה.

[4] נסב את הלב ששאלת הכוזרי הראשונה וזו האחרונה בספר שאלה אחת היא - תפישה הנותנת חשיבות לכוונה ומתקשה במעלת המעשה, ובענין זה, במענה לשאלה זו, בוחר ריה"ל לפתוח ולחתום את סיפרו, וכפי שכבר הערנו (מאמר שלישי, הערה 2) שלריה"ל ענין שלמות המעשה והכוונה הינו קוטב התורה שכן אלו "שני עמודי התורה" (ג, כג) שבעבורם שרתה השכינה הגלויה על המשכן, ואף כיום על ידם שורה "השכינה הנסתרת הרוחנית" על "איש ישראל תמים **המעשים** וזך **הכוונה**" (ה, כג) **ובשלמותם** נזכה בע"ה בקרוב לבנין ירושלים שתבנה כאשר **יכספו** ישראל אליה תכלית הכוסף **ויחוננו** את אבניה ועפרה (ה, כז).

בסיעתא דשמיא

סיכום כללי למהלך הספר

פתיחה ומגמה

כעת, ברצוננו לסכם סיכום תמציתי כללי שיחרוז את תפקיד המאמרים, היחסים ביניהם ומקומם בספר במחרוזת אחת עד שתעמוד לנגד עינינו יצירה שלמה, נאה ומסודרת כפי שעולה ממבט כללי על הספר ומגמתו.
כבר עמדנו על כך בכמה מקומות שמגמתו של ריה"ל ,שבעבורה ,כעדותו בפתח דבריו, נעור לכתוב את ספרו, הייתה לתת מענה וראיה לשאלות בני דורו יגעי הגלות ולרוממם ולהאיר עבורם את אמונת ישראל הירודה והמושפלת מבחינה חומרית ורוחנית. לשם השלמת מטרתו זו ערך ריה"ל את ספרו, שייעדו כנראה לכל, בצורה פשוטה בשפתם המדוברת ובצורת דיאלוג מרתק המשולב בדוגמאות ומשלים תוך הסברה שלב אחרי שלב באופן השווה לכל נפש.
בטרם נעמוד על סיבת חלוקתו של הספר לחמישה מאמרים נלך צעד אחר צעד וננסה לסכם את ענינו של כל מאמר והסברת תפקידו על פי סיכומנו בתרשימים למעלה ומתוך כך נוכל בע"ה לקבל תמונה שלימה של מהלך הספר כולו ולעמוד על סיבת חלוקתו למאמריו ומספרם.

מאמר ראשון-אמונת ישראל

יסודות הכול מתחילים במאמר ראשון כשריה"ל מסביר את יסודות אמונת ישראל לגר הבא מבחוץ ומורהו את דרך האמת עד גיורו. בשלב זה ריה"ל מכרית ומחייב את קבלת אמונתנו על פי עדות הראיה והמסורת שלא ניתנת להכחשה ע"י שום תיאוריה שכלית ופילוסופית משום שזוהי פשוט מציאות-עובדה שהמדע צריך להסביר ואינו יכול להכחיש ככל עובדה המתגלית לעיניהם. וכן עומד ריה"ל בהמשך גם על כך שבניגוד לדתנו אין לשאר הדתות שום עובדה דומה שתהיה להן לבסיס וממילא אין לבר דעת אלא לדחות את זיופם בקש ולנסות להתחקות אחר מקורם האמיתי בישראל. לאחר מכן עם גמר דח"ת הפסולת ניגש ריה"ל ליסודות הבסיסיים ביותר ומבאר לכוזרי את המדרגה האלוקית של ישראל - המדרגה החמישית- המזכה ומחייבת אותם בתורה האלוקית וכך, אחר הרחבה בהסברת יסודות אלו -סגולת ישראל ותורתם הנתונה להם בנבואה- ובביסוסם על פי הראיה, מסיים ריה"ל בענין הייעוד והגמול בישראל לעומת הזיות שאר המאמינים, ובכך כבר די לכוזרי ומחליט להיכנס בדת ישראל.

מאמר שני-השראת השכינה

במאמר שני מוצג לעינינו האידיאל "השראת השכינה בעולם" ע"י ישראל בשלמותם הרוחנית על אדמתם. כמענה ל"דת המושפלת" ראה ריה"ל כחובה לרומם את רוחו של הלב שבאיברים לחזקם ולעודדם מכח עברם העצום ועתידם הנכסף שרק מתוך גדלותם ניתן להבין את מצבם הנשפל, וזהו השלב השני בתשובתו ההולכת ונחשפת לעינינו. אין ספק ששלב זה נמצא במקומו הראוי לו שכן לא היה ניתן להקדימו לשלב הקודם שכן הוא בנוי על גביו וכמו כן הוא משלים ומוסיף קומה חדשה שהיתה חסרה בהסתפק במאמר הראשון. את תהליך הלימוד שעובר הכוזרי עד מאמר זה ואחריו נציין במאמר הבא ובהמשך.

מאמר שלישי-עבודת ה

כפי שפתחנו בתרשים, מאמר שלישי בעקרון מכוון כולו, על שני חלקיו, כנגד הקראים. וכפי שהסברנו שם 'תאר עובד אלוקים אצלנו', המוקדם לויכוח עם הקראים, מהווה אנטיתזה מוחלטת לפרוש הקראי. אך עם כל זה נראה שא"א להתעלם ממהלך נוסף, שאף הוא משתקף מהתרשימים, שהולך ונרקם בתוך המאמרים והוא תהליך הלימוד שעובר הכוזרי המתחיל בגיורו בעקבות המאמר הראשון, למידתו את יסודות התורה ומגמתה במאמר השני וירידתו כעת יותר לפרטי עבודת ה' המעשית בתאר עובד ה' ובויכוח על המצוות הספציפיות עם הקראים. במאמר רביעי תהליך לימוד זה עוד עתיד לעלות לפסגה נוספת וכפי שנתאר שם בס"ד. בהצצה למאמרים הבאים, המוספים להשיב לצרינו שבחוץ, מתעורר קושי מסוים שכן מקום ההתייחסות המתאים לויכוח הפנימי עם הקראים לכאורה היה צריך להיות רק לאחר השתקת המשיבים מבחוץ! אומנם כיוון שמה שנאמר עד כה בסה"כ מספק ובצרוף לצורך שיש ללמד את הכוזרי את פרטי העבודה, כפי שהזכרנו, ניתן להבין מדוע בסופו של דבר מוקם המאמר כאן. (ובסוף דברינו, אע"פ שהסבר זה מניח את הדעת ועולה מפשט הדברים, נציע הסבר אפשרי נוסף לסיבת מיקומו כאן של המאמר).

מאמר רביעי-הנבואה והחוכמות

מאמר רביעי מוסיף בתשובה בסגנון המאמר השני. על ידי תאור גודלה ומעלתה העצומה של הנבואה שנחשפת בפנינו במאמר זה מתמוססת הפילוסופיה כשרגא בטיהרא שלא מהני, וכמו מפני אור שמש הנבואה הזו בטלה היא ומבוטלת אף אל מול חוכמותינו העתיקות כזו של ספר יצירה או אפילו אלה הטבעיות הרבות המשוקעות בדברי חז"ל במקומות רבים. וכך בדומה ביחס לדתות ושאר ההבלים שהחזיקו מהם בזמנם. מאמר רביעי הוא קומה חדשה באמונה, אם במאמר ראשון נבנתה הקומה של אמונת הראיה החושית, הרי שכעת נבנית על גבה קומת הראיה הנבואית (שכבר במאמר ראשון הוזכרה אך ברמיזה). זהות הסגנון ואפילו התוכן המקביל לא מעט במאמרים שני ורביעי שוב מעורר קושי (ראה על כך דברינו בפתיחת רביעי בעניין השמות והשווה את עניין השכינה והנבואה ונספחיהם וכן את מעלת הלשון לעומת ספר יצירה והחוכמות שכאן ושם ועוד) מה פשר חלוקתם ומדוע לא נאמרו בדיבור אחד?! על כך יש להשיב שאין ספק שבניגוד לרמה הבסיסית של מאמר שני עם כל עומקה, ממדי העומק במאמר רביעי עולים לשיא הספר כולו והרמה החדשה שנחשף אליה הכוזרי בשמות ה', בעניין הנבואה וספר יצירה מהווה קומה אחרת לגמרי שראוי אמנם לפוגשה רק לאחר הכרת מישור הפשוט שבמאמר שלישי ובכך - עבור לימודו ההדרגתי של הכוזרי - ניתן להבין את פשר חלוקת המאמרים (אמנם אולי לאחר ההסבר שנוסיף בסוף תהיה החלוקה מוסברת יותר אך על כל פנים כך עולה מהפשט שאליו אנו בכל מקרה מחויבים).

מאמר חמישי-הפילוסופיה ומקומה

כבר הארכתי בתפקיד המאמר החמישי בפתיחתו שבו מוצץ ריה"ל את דבשה של החקירה השכלית האנושית ושואב מכל כת את תמציתה הטובה תוך מציאת מקומה הראוי לה. כל זאת לאחר פולמוס עניני עם הטעויות השונות שיש בו כדי להניח את הדעת אף למי התפתה בתחילה אחר הפילוסופיה, שאותו השאיר ריה"ל לסוף הספר דווקא בשל הצורך הדיעבדי שיש בחקירה זו ביחס לאמונה הטבעית. כמו כן עמדנו על כך שאחר שסימן כמה עניינים נוספים שאף עליהם טובה החקירה חתם גם, ודווקא, את מאמר זה בחקירה הטובה ודרך לימוד האמונה הלכתחילאי שבה פתח במאמר ראשון. בחתימת הספר, הנספחת למאמר החמישי, משאיר אחריו ריה"ל צוואה לכל אחיו שבגולה זמן מועט קודם עלייתו לארץ. ובצוואתו משיב הוא לכל הטענות האפשריות כנגד העלייה לארץ ומנסה לעורר לאהבתה ולחנינת עפרה ואבניה תוך הבטחה החותמת את הספר ממש שירושלים אמנם תבנה כאשר ייכספו ישראל אליה תכלית הכוסף ויחוננו את אבניה ועפרה. ויה"ר שנזכה בקרוב, אמן.

סיכום כללי-תורה שלימה

לקראת סיום עבודת הסידור ניפננו לחפש האם נעשו כבר עבודות דומות בסידור הספר ואכן נוכחנו שאחדים כבר הקדימונו אם זה ר"י מוסקטו בהקדמתו לספר שסיכם את הספר בכלליות, אם זה הרב הנזיר בשיעוריו שהשתדל להתחקות בדקדוק אחר הסדר ואם זה הרב שלמה טולידנו שממש עמד על מספר הסעיפים שהוקדשו לכל נושא ודרש על כך דרשות. לא אאריך בהשוואות רק אומר שבסה"כ הדברים דומים ופעמים שההבדל הוא רק בסגנון או אפי' רק בנוסח וכל מקרה אמליץ לעיין בשווה ובשונה ומינה ומינה יתקלס עילאה. אך את כל זה לא הזכרנו אלא בשביל האמירה ששמענו משמו של מו"ר הרצי"ה שיש בה בכדי להשלים את דברינו והיא שאת חמשת המאמרים חילק ריה"ל ברמז כנגד חמשת החומשים. התבוננות בדברי רבנו הרצי"ה גלתה כמה דיוק יש בדברים ואף שיש בהם לישב קשיים שהיו לנו בהבנת סידור הספר, ונפרט יותר.
קרוב להגדרותינו את חמשת המאמרים ניתן להגדיר את חמשת החומשים- **ספר בראשית** הוא ספר תולדות אדם וספר האמונה בשל אמונת החידוש שמתחילה ממנו ואף בשל ח"י האבות המתוארים בו מפיצי האמונה בעולם ובכך הוא מקביל למאמר האמונה-אמונת ישראל, **ספר שמות** הוא ספר גאולת מצרים שמגמתה האחרונה היא השראת השכינה המתוארת בסופו עם תום מעשה המשכן (וכדברי הרמב"ן בהקדמתו לחומש זה) שזהו ממש תוכנו הכללי של מאמר שני, **ספר ויקרא** הוא ספר עבודת ה' - עבודת הקורבנות, כמו כן זהו הספר הגדוש ביותר במצוות בעניני טומאה וטהרה, קדושה, עריות, מאכלות אסורות ועוד, וכמה מתאים הוא לתוכן עבודת ה' שבמאמר השלישי, **ספר במדבר** מתאר את ארבעים שנות המדבר בהם התהלכו ישראל באופן ניסי יומיומי אוכלים מן ועטופים בענני הכבוד- כנגד שנות פלא אלו מכוון פלא הנבואה והחוכמות שמתבארות במאמר רביעי, אחרון חביב **ספר דברים** ספר שעליו אומרים חז"ל שמשה מפי עצמו אמרו, ספר שכולו דברי מוסר ועבודת ה', ומה מקביל יותר ממנו כנגד מאמר הפילוסופיה ומקומה שכולו חקירה אנושית ומה נפלא עוד לשים לב לחתימת הספר שבמאמר זה המקבילה לחומש שנאמר על סף הכניסה לארץ. אם היו דברים אלו וורט בעלמא היתי נמנע מלהביאם בסיכום עניני תמציתי ופשטני זה, אך נראה לי שהקבלת המאמרים לחומשים היא הסבר נפלא ביותר המיישב את הקשיים הגדולים שיש בחלוקת מאמר רביעי משני ובמקומו של השלישי, כפי שהעירונו למעלה, ואע"פ שכבר נתנו לכך הסבר פשטני, כלל לא רחוק בעיני שאף לסדר הזה כיוון ריה"ל בחמשת המאמרים –החומשים של תורתו השלימה. **ויה"ר שנזכה ללכת לאורו, לאורה!**